

O'ZBEKISTONDA SUV TANQISLIGI VA OROL MUAMMOSI

S.Kistaubayev

Jizzax DPU

Falsafa doktori (PHD), dotsent.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7659427>

So'nggi yillarda O'zbekistonda kuzatilayotgan suv taqchilligi ikki yo'nalishda: birinchi navbatda, aholi ehtiyojlari uchun toza ichimlik suvi yetarli emasligi, shuningdek, qishloq xo'jaligini suv resurslari bilan ta'minlashda jiddiy muammolar yuzaga kelayotgani fonida yuz bermoqda. Suv xo'jaligi vazirligining Kun.uz'ga ma'lum qilishicha, o'tgan asrning 80-yillarida O'zbekistonning bir yillik suv iste'moli 64 mlrd kub metr deb hisob-kitob qilingan. Shundan 20 foizi respublika ichkarisidagi daryo va soylarga, yer osti suv zaxiralariga, 80 foizi esa qo'shni respublikalar hududida shakllanadigan transchegaraviy daryolardan olindigan suv miqdorlariga to'g'ri keladi. Respublikada foydalanilgan o'rtacha yillik suv miqdori 2019 yilda – 53,9 mlrd kub metr, 2020 yilda – 51,2 mlrd kub metr, 2021 yilda – 43,2 mlrd kub metrni tashkil qilgan. Ichimlik suvi ta'minotidan foydalanishda asosiy xavflar chuchuk suvning o'tkir taqchilligi, foydalanish uchun raqobat, ifloslanishi, qurg'oqchilik va boshqalardan iboratligi aytilgan. So'nggi 15 yil ichida aholi jon boshiga yillik suv hajmi 3048 kub metrdan 1589 kub metrgacha kamaygan. Inson o'z talablarini qondirish maqsadida tabiat qonunlarini hisobga olmasdan, tabiatni cheklanmagan, uning boyliklari esa bitmas-tuganmas deb hisoblab, tabiatni o'zidan ko'proq foyda olishga urindi. Bunda na har bir individning talab ehtiyoji chegarasi va darajasi na jamiyat ishlab chiqaruvchi kuchlari rivojlanish jarayonining tashqi tabiiy imkoniyatlari hisobga olindi. Afsuski, oxirgi yuz yillikda aynan mintaqaning ekologik tizimiga juda katta zarar yetkazildi. Ajdodlarimizning tabiatdan foydalanish sohasidagi an'anaviy odob-ahloq qoidalari unitib yuborildi. Bu qoidalarga ko'ra suv va yerni o'ylamay-netmay bulg'ash, isrof qilish gunohi azim hisoblanar edi»[1]. Sodda qilib aytganda, aslida suv tanqisligi sabab O'zbekiston foydalanayotgan suv miqdori hatto o'tgan asrning 80-yillarida hisoblangan respublika bo'yicha suvga ehtiyojning 75-80 foiziga ham yetmaydi.

Holbuki, o'tgan davrda aholi soni qariyb ikki baravarga o'sdi, sanoat rivojlandi va umumiy ehtiyojlar yanada ko'paydi. Xuddi shunday holat qo'shni davlatlarda ham kuzatilgani inobatga olinsa, hozirgi sharoitda mintaqada suv manbalaridan foydalanish nihoyatda dolzarb ahamiyat kasb etib bormoqda.

Havo harorati oshishi suv tanqisligini kuchaytiruvchi asosiy omillardan hisoblanadi. Mintaqaning asosiy suv manbasi – qor va muzliklar, ammo ko'p

qismi qor hisobiga shakllanadi. Tog'lar qishda yog'gan qorlar evaziga yoz fasli uchun suv saqlash funksiyasini ham bajaradi. Qor ko'rinishidagi yog'ingarchilik miqdori qisqarib borishi muammoli vaziyatni yanada chigallashtirmoqda va suvni yoz fasli uchun saqlashda jiddiy muammolar yuzaga keltirmoqda. Ekologik noxushlikni o'sib borishining asosiy sabablaridan biri insonning noratsional xo'jalik faoliyati hisoblanadi. Bunday xo'jalik faoliyatini shakllanishida sobiq ittifoq davridagi mahalliy sharoitni hamda milliy mentalitet va xalqimizning tarixiy qadriyatlaridagi ijobiy xislat va fazilatlar inobatga olinmaganligi sabab bo'lgan degan nazariy yondashuvlar ilgari surilgan. Strategik muhim resurs tanqisligi qanday oqibatlariga olib kelishini tasavvur qilish qiyin emas. Bu qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarilishiga xavf, eksport hajmining qisqarishi, qishloq xo'jaligi bilan shug'ullanadigan aholining turmush sifati yomonlashishi degani.

Bu masalalarni yechishdagi muammolardan biri kadrlar masalasidir. O'zbekistonda suv xo'jaligi tashkilotlari xodimlarining o'rtacha oylik ish haqi mamlakatdagi o'rtacha oyliklarga nisbatan sezilari miqdorda past hisoblanadi. Bu esa suv ishchisi kasbining ijtimoiy mavqeyi va jozibadorligini pasaytiradi hamda yuqori malakali mutaxassislarni ushlab turishga to'sqinlik qiladi. Iste'dodli yoshlarda ushbu sohada o'qish uchun deyarli hech qanday rag'bat mavjud emas.

Ilmiy-tadqiqot ishlarini muvofiqlashtirish tizimi mavjud emasligi, moliyalashtirish yo'qligi sababli mavjud yaxshi kadrlar ham boshqa sohalarda faoliyat olib borishni afzal ko'rishadi. Oqibatda sohaga yangi innovatsiyalarni joriy qilish darajasi sekin kechmoqda. Ammo sun'iy intellekt sohasida tajribasi va bilimi bor mutaxassislarga boshqa sohalarda ham, xorijda ham talab yuqori hisoblanadi. Ularni sohaga jalb qilish esa moliyaviy jihatlarga borib taqalaveradi. Shuningdek suvni tejamkorlik bilan ishlatish haqida jamoaviy tushunchani va ekologik bilimlarni shakllantirish kerak. Ekologik bilim insonni tabiatga sub'ektiv munosabati hisoblanib, bu munosabat atrof-muhitni muhofaza qilish muhimligini anglab olganlikda, boshlanayotgan ekologik xavfni bartaraf qilishning ishonchli yo'li sifatida tabiiy hodisalarga to'g'ri yondashish zarurligiga ishonganliqda namoyon bo'ladi[2]. Jahon banki ekspertlariga ko'ra, 2050 yilga borib Sirdaryo havzasida suv resurslari 5 foizgacha, Amudaryo havzasida 15 foizgacha kamayishi kutilmoqda. Agar bunga Afg'onistonda qurilishi boshlangan Qo'shtepa kanalini qo'shadigan bo'lsak ahvol naqadar ayanchli ekanligini tasavvur qilishimiz mumkin.

So'nggi yillarda O'zbekiston hukumati tomonidan olib borilgan «suv diplomatiyasi» mintaqadagi transchegaraviy suv resurslaridan foydalanishdagi keskinlikni sezilarli darajada yumshatgan bo'lsa-da, hozirgi kunga qadar ham Markaziy Osiyo mamlakatlari o'rtasida xalqaro standartlarga asoslangan suvdan foydalanishning umumiy qoidalari ishlab chiqilmagan.

Suv tanqisligi kuchayib borishi sabab yuqori oqimdagi davlatlar va quyi oqimdagi davlatlar o'rtasida quyidagi masalalarda muammoli vaziyatlar yuzaga kelish ehtimoli [mavjud](#):

- transchegaraviy daryolarning suv resurslaridan bir tomonlama va kelishilmagan holda boshqarishga intilishning kuchayishi;
- suvni tijoratlashtirish va unga tovar sifatida munosabatda bo'lish kayfiyati ortishi;
- iqlim o'zgarishi natijasida ichki energetik ehtiyojlarni ta'minlash uchun yuqori oqimdagi mamlakatlar tomonidan Amudaryo va Sirdaryoning asosiy transchegaraviy irmoqlarida yangi yirik gidroelektrik suv omborlari qurish istagi oshishi. Suv manbalari qisqarishi ushbu mamlakatlarda elektr energiya taqchilligi oshishiga jiddiy ta'sir o'tkazadi. Yuqoridagilardan kelib chiqib transchegaraviy suvdan foydalanish masalasida barqaror va tomonlar uchun teng manfaatli yangi kelishuvga erishish, suvdan oqilona foydalanishda yagona strategik yondashuvga o'tishni tezroq hal qilish muhim ahamiyat kasb etadi.
- Suv manbalaridan noto'g'ri foydalanishning eng ayanchli ko'rinishlaridan biri Orol dengizi qurishidir. Buning natijasida 5 million gektar maydonda yangi cho'l – Orolqum paydo bo'ldi. Bu hududda ichimlik suv tanqisligi, xavfli kasalliklar tarqalishi, yashash sharoitlari og'irlashishi natijasida aholi migratsiyasi ko'paydi, yovvoyi o'simliklar va hayvonot dunyosi qirilib ketmoqda. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, faqatgina Markaziy Osiyo davlatlarining birgalikdagi sa'y-harakatlari Orol dengizining yanada qurib ketishining oldini olishi mumkin. Afsuski, mintaqa davlatlari umumiy deklaratsiya va memorandumlarni imzolashdan nariga o'tmayapti. Orol dengizi muammosini hal qilishdagi muvaffaqiyatsizliklarni uning asosan Qozog'iston va O'zbekiston hududida joylashgani va bu respublikalarning «ichki dengizi» hisoblanishi bilan izohlash mumkin. Qolgan respublikalar esa o'z ichki gidroenergetik siyosati va intensiv qishloq xo'jaligini rivojlantirishdagi maqsadlari sabab yuzaga kelayotgan katastrofik vaziyatga yetarli darajada e'tibor qaratayotgani yo'q. «Orol tangligi,-deb ta'kidlaydi birinchi prezidentimiz I.A.Karimov, insoniyat tarixidagi eng yirik ekologik va gumanitar fojialardan biridir. Dengiz havzasida yashaydigan qariyb 35 million kishi uning ta'sirida qoldi. 1911-1962 yillarda

Orol dengizining satxi eng yuqori nuqtada bo'lib 53,4 metrni, suvning xajmi 1064 kub kilometrni, suvning yuzasi 66 ming kvadrat kilometrni va minerallashuv darajasi bir metr suvda 10-11 grammni tashkil etgan edi. 1994 yilga kelib Orol dengizidagi suvning satxi -32,5 metrga, suv xajmi -400 kub kilometr dan kamroqqa, suv yuzasining maydoni esa 32,5 ming kvadrat kilometr ga tushib qoldi, suvning minerallashuvi ikki barobar ortdi»[1]. Hisob-kitoblarga qaraganda, mavjud suv zahirasi mintaqa ehtiyojlarini 2010 yilgacha minimal qondirishga yetsa-da, Orol muammosi va iqtisodni rivojlantirish masalasini to'liq hal qila olmaydi va yer maydonlari esa hozirgi jon boshiga 16 sotixdan u davrga kelib, 10 sotixga tushib qolishi xavfi bor. Bu iqtisodiy muammolar Orol inqirozining hal qilinishiga bevosita bog'liq[3].

- Faqatgina Orol dengizi sharoitida yashashi mumkin bo'lgan 20 xildan ziyod baliq turi yo'qolib ketdi, o'tgan asrning 60-yillarida yiliga 35 ming tonnagacha baliq ovlangan, hozir birorta baliq qolgani yo'q. Hozirda Orol dengizining qurigan qismida saksovulzorlashtirish ishlari davom etmoqda, ammo bu hali dunyoda misli ko'rilmagan ish hisoblanadi.

O'zbekistonlik olimlarning nuqtai nazaricha bu dasturlarni amalga oshirishdan asosan uchta maqsad ko'zlanadi:

Birinchidan, ko'kalamzorlashtirish Orolbo'yi mintaqasida keng qo'llam asosida ekologik vaziyatni sog'lomlashtirish;

Ikkinchidan, o'rmonlikni rivojlantirish xududda tuproq zichligini mustahkamlash qum barxonlarini ko'chishini oldini olish va shu asosda tabiiy modda almashinuvini atmosferani kislorod bilan to'yinishiga ko'maklashish;

Uchinchidan, o'rmonzorlarni tashkil etilishi yangi ekin maydonlari florasini yaxshilash va chorvachilikni rivojlanishiga imkoniyat yaratish[4]. O'tgan 20 yil ichida qurigan 5 million ga. yerdan atigi 400 ming ga. yerga saksovul ekildi, hozirga kelib bu masalaga bo'lgan e'tibor tubdan o'zgardi. Masalan, o'tgan 2018 yil dekabr oyidan aprel oyigacha 650 ming ga. yerda saksovul urug'lari sepildi, 1 million bir yuz ming ga. yerda egatlar olinib, saksovul ekish uchun tayyor qilindi. Saksovul shunday o'simlikki, agar uni yetti qator qilib eksangiz, u 5-7 yilda 90 foiz qumni ushlab qola oladigan darajada katta bo'ladi va u o'zidan ko'payish xususiyatiga ega. Bu – saksovulning birinchi xususiyati, uning ikkinchi xususiyati – saksovul o'sgan hududda ekotizim mo'tadillashadi, oazis bo'ladi. Uchinchi dan, o'sha hududlarda bioxilma-xillik ko'payishiga imkoniyat yaratiladi.

Yagona yo'limiz "yashil hudud" barpo etish bo'lib qolmoqda. Bu ishlar tavakkal bilan emas, aniq maqsad va ilmiy asoslangan tadqiqotlar bilan qilinmoqda. Yana bir kechiktirib bo'lmaydigan muhim masalalardan biri sug'orishni jadallashtirish

maqsadida Amudaryo va Sirdaryo havzalarida tashkil etilgan suv omborlarining holatidir. Bu suv oborlariga Amudaryo va Sirdaryodan ko'p suvlar olinib daryolar suvining keskin qisqarishiga sabab bo'lmoqda. Lekin suv omborlari suvining ko'p qismi bug'lanib ketmokda, yildan - yilga loyqalar hisobiga ularning sathi ham qisqarib bormoqda.

Adabiyotlar:

1. Ислон Каримов Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. Т.: Ўзбекистон, 1998, Б-131
2. Маликова О. Талабаларда экологик муҳитни шакллантириш. Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар журнали, №3, 2007, 143-бет
3. Икромов Н. Орол экологик ва иқтисодий салоҳиятини тиклаш муаммолари. Иқтисодиёт ва таълим. №2, 2003,59-бет
4. Зиямов. Из истории решения проблем экологической и социальной-экономической безопасности населения приоралья. Общественное мнение –права человека. №3, 2008, С-34-35
5. Kistaubaev, S. (2022). Impact of Ecological Policy on Environmental Sustainability. Texas Journal of Multidisciplinary Studies, 13, 45-49.
6. Kistaubaev, S. (2022). Harmony Of Ecological Outlook and Values. Zien Journal of Social Sciences and Humanities, 13, 25-28.
7. Кистаубаев, С. (2022). Ekologik muammolarni barkamol avlod salomatligiga ta'sirining falsafiy tahlili. Общество и инновации, 3(2), 13-17.
8. Kistaubayev, S. (2021). THE HUMAN FACTOR IN THE GLOBALIZATION OF ENVIRONMENTAL POLICY. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 9(12), 1062-1066.

